

30K-2
6131

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа

БЕЛАРУСКАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Заснаваны ў 1972 г.

ВЫПУСК 79

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

МІНСК «БЕЛАРУСКАЯ НАВУКА» 2017

Нацыянальная
бібліятэка
Беларусі

Часопіс уключае артыкулы айчынных даследчыкаў, прысвечаныя актуальным пытанням беларускага мовазнаўства. Праблемы функцыянавання беларускай мовы разглядаюцца на лексічным, сінтаксічным і словаўтваральным узроўнях. Пэўнае месца ў выпуску займаюць артыкулы па пытаннях дыялектнай лексікаграфіі, гісторыі мовы, анамастычнай тэрміналогіі, сучаснага дыскурсу і інтэрнэт-мовы. У часопісе змешчаны матэрыялы хронікі і этымалогіі, рэцэнзія на замежнае выданне.

Разлічаны на мовазнаўцаў, настаўнікаў, студэнтаў, журналістаў.

Рэдакцыйная калегія:

А. А. Лукашанец (галоўны рэдактар),
І. Л. Капылоў (намеснік галоўнага рэдактара),
В. М. Нікалаева (адказны сакратар),
М. П. Антропаў,
А. М. Булыка,
Г. Генчэль (Германія),
В. М. Курцова,
В. А. Ляшчынская,
Г. М. Мезенка,
Н. В. Паляшчук,
М. Р. Прыгодзіч,
В. П. Русак,
А. І. Скапненка (Украіна),
Н. А. Снігірова,
Г. А. Цыхун,
М. Янковяк (Польшча)

Рэцэнзенты:

кандыдаты філалагічных навук
І. У. Кандрацэня, Н. М. Даўгулевіч

НАВУКОВЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ

УДК 811.161.3

Н. У. ЧАЙКА

**КАНСТРУКЦЫІ З ІМПЛІЦЫТНАЙ СЕМАНТЫКАЙ
У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Пытанне пра структурна-сінтаксічныя мадыфікацыі на сучасным этапе выклікае ўсё большую цікавасць даследчыкаў. Гэта абумоўлена пашырэннем адзінак дынамічнага сінтаксісу – парцэляваных канструкцый, канструкцый з імпліцытнай семантыкай, з сінтаксічнай рэдукцыяй і кампрэсіяй, вытворных канструкцый, выкарыстанне якіх абумоўлена антрапацэнтрычнымі характарам сучасных моўных працэсаў. Таму актуальнай з’яўляецца кваліфікацыя і класіфікацыя названых моўных з’яў, вызначэнне іх спецыфікі і заканамернасцей функцыянавання.

Адным з прыярытэтных напрамкаў айчыннага і замежнага мовазнаўства становіцца даследаванне імпліцытнай семантыкі гэтай з’явы. Актуальнасць падобнага даследавання абумоўлена тым, што праблема імпліцытнасці на сённяшні дзень да канца не вырашана: не вызначены яе крытэрыі, не вызначана тыпалогія канструкцый з імпліцытнай семантыкай, не акрэслены віды фонавых ведаў і зместавай базы імпліцытнасці.

Пытанне пра імпліцытную семантыку прадстаўлена ў сучасным мовазнаўстве ў шматлікіх канцэпцыях, большасць з якіх заснаваны на метадалагічных прынцыпах функцыянальнага сінтаксісу. У мовазнаўстве назіраецца ўстойлівая тэндэнцыя да адмежавання функцыянальных даследаванняў ад фармальнай граматыкі. Падобны падыход адкрывае перспектывы вывучаць мову «знутры і ўбачыць асаблівасць іншых канфігурацый сэнсаў» [1]. Пры гэтым даследчыкі адзначаюць важнасць узроўневага прынцыпу апісання моўных адзінак і абавязкова з улікам аналізуемых працэсаў у «дамінуючых» мовах [2].

Вытокі імпліцытнасці некаторыя даследчыкі бачаць у наяўнасці «ключавых слоў, што з’яўляюцца лінгваспецыфічнымі, паколькі змяшчаюць у сваім значэнні канцэптuallyныя канфігурацыі» [3]. Такія канфігурацыі і выступаюць «фонавымі ведамі» для фарміравання імпліцытнай семантыкі ў канструкцыях [4]. Безумоўна, рэканструкцыя сістэмы «ключавых слоў», прапанаваных аўтарамі, складае адзіную сістэму поглядаў, якую прымаюць

носьбіты мовы. Дадзеная канцэпцыя тлумачыць заканамернасці функцыянавання значнай часткі канструкцый з імпліцытнай семантыкай, фонавымі ведамі ў якой выступае спецыфічная карціна свету. Расшыфраваць такую семантыку здольны выключна носьбіты мовы.

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай вывучаліся ў аспекце кагнітыўна-дыскурсіўнай лінгвістыкі. Імпліцытны сэнс у межах названай тэорыі разглядаўся як звязуючы кампанент у катэгарызацыі свету, а асіметрыя плана зместу і выражэння – як працэс транспазіцыі ва ўспрыманні аб'ектыўнай рэчаіснасці. Падобныя працэсы дазваляюць суб'екту маўлення аб'яднаць розныя элементы мовы з агульнымі ўласцівасцямі і сфарміраваць неабходную семантыку.

Функцыянаванне канструкцый з імпліцытнай семантыкай часта падразаумявае пераўтварэнне кампанентаў сказа, таму пытанне пра імпліцытнае ў мове часам звязваюць з трансфармацыйнай граматыкай [5, 6]. Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай характарызуюцца актыўнасцю працэсаў пераходу ў межах часцін мовы. Трансфармацыйная парадыгма вызначае граматычны статус гібрыдных, сінкрэтычных, пераходных і непераходных слоў, якія часта назіраюцца ў канструкцыях з імпліцытнай семантыкай.

Імпліцытнасць кваліфікуецца як праява асіметрыі моўнага знака [7–13]. У працах упершыню былі вылучаны тры аспекты функцыянавання канструкцый з імпліцытнай семантыкай – логіка-семантычны (прадзіўляльны), камунікатыўны і прагматычны, што дало магчымасць стварыць іх новую класіфікацыю. Значымым выступае асвятленне моўна і семантыкі ў дынаміцы яе развіцця і змянення, што дазволіла дапоўніць тэорыю імплікацыі новымі палажэннямі.

Дыскусійным з'яўляецца пытанне пра характар імпліцытнага сэнсу. Частка даследчыкаў [14, 15] прытрымліваецца меркавання, што імпліцытны сэнс канструкцыі фарміруецца на аснове логіка-семантычных адносін і адносін рэфэрэнцыі, што замацаваліся ў мове і маюць канстантны характар. У мовазнаўстве трывала ўкаранілася меркаванне, што на фоне асноўных прычынна-выніковых адносін можа рэалізавацца імпліцытная семантыка. Гэта абумоўлена «прыярытэтнасцю прычынна-выніковых адносін» [16], а таксама лексічным складам, інтанацыйнымі маюнкам і іншымі моўнымі фактарамі, якія маюць пастаянны, нязменчы характар. Катэгорыю імпліцытнасці кваліфікуюць і як пераменную [17, 18] на той падставе, што імпліцытны сэнс фарміруецца непасрэдна ў працэсе камунікацыі. Адна і тая ж канструкцыя можа набываць розную семантыку ў залежнасці ад кантэксту і моўнай сітуацыі. А значыць, гэта катэгорыя пераменная, варыятыўнасць якой абмяжоўваецца канстантнымі катэгорыямі мовы.

Пытанне пра імпліцытнасць у мове актыўна вывучаецца ў замежным мовазнаўстве. Аспекты вывучэння навуковай праблемы самыя розныя: роля анафарычных займеннікаў у функцыянаванні канструкцый з імпліцытнай семантыкай [19], імпліцытнасць і працэсы пазнання [20]. Сярод прапанаваных

ных тэорый знаходзім і палярныя: М. Хапельмат [21] адносіць канструкцыі з імпліцытнай семантыкай да першасных структур (семантычна невытворных), Л. Р. Хорн [22] лічыць аналізуемыя сказы недыферэнцыяльнымі, семантычнае напаўненне якіх з'яўляецца нестабільным.

Як бачна, на сённяшні дзень існуе шмат тэорый адносна пытання імпліцытнасці ў мове. Стракатасць і супярэчлівасць канцэпцый сведчыць пра выключную актуальнасць даследавання аналізуемых з'яў. У артыкуле мы дадзім лінгвістычную характарыстыку моўнай імпліцытнасці, выявім тыпы канструкцый з імпліцытнай семантыкай у беларускай мове.

Кампенсаторная сінтаксічная тыпалогія прыдатна для аналізу і сістэматызацыі канструкцый з імпліцытнай семантыкай. Аналіз падобных канструкцый на аснове кампенсаторнай сінтаксічнай тыпалогіі адкрывае шырока перспектывы для іх сістэматызацыі і класіфікацыі: з'яўляецца магчымасць выявіць тыпы і віды канструкцый з імпліцытнай семантыкай, уласцівыя толькі ім.

Кампенсацыя сэнсу ў канструкцыях з імпліцытнай семантыкай ажыццяўляецца на аснове лагічных аперацый – сцвярджэння і адмоўя. Пры гэтым пасылка можа змяшчаць прычыну. Таму ў аснову класіфікацыі лічым мэтэзгодным пакласці названыя параметры. Такім чынам, канструкцыі з імпліцытнай семантыкай у беларускай мове падзяляюцца на два тыпы – сцвярджальны і адмоўны з адпаведнымі відавымі класамі.

Сцвярджальны тып канструкцый з імпліцытнай семантыкай падзяляецца на відавныя класы ў адпаведнасці з адценнямі іх значэнняў.

У якасці кампенсаторнага кампанента ў канструкцыях, што змяшчаюць *сцвярджальны адказ*, выступаюць лагіка-семантычныя адносіны паміж адзінкамі звышфразевага адзінства. Такім чынам адбываецца ўказанне на невербалізаваную інфармацыю: Бусько. *Сядзі, кажы!* (Хведару Паўлавічу) *А як жа твая дача? Стаіць? Ухватаў. Стаіць дача* Бусько. *Так-так. Памагалі, памагалі ставіць. Ну і колькі ж яна табе каштавала? Дорага?* Ухватаў. **Інфаркт і...** Бусько. **А-а, і суровае вымова** (А. М.). Імпліцытны сэнс у дадзеным тэксце змяшчаюць лексемы *інфаркт* і *суровае вымова*, сэнс якіх роўны сэнсаваму напаўненню лексемы *дорага* – гэта выводзіцца на аснове лагічнага вываду да пасылкі.

Невербальная інфармацыя з сэнсавым напаўненнем *так* выражаецца з дапамогай розных паводлак зместу рэплік, што фарміруюць неабходную семантыку: Хлопчык. *Ты жывь?* Хохлік. **Нашто зоркі – каб мігцелі, нашто вочы – каб глядзелі** (Г. К., 2004). Інфармацыя са сцвярджальным значэннем часам перадаецца з дапамогай ускоснага ўказання на прычыну: Хлопчык. *Бывайце, сябры!* Купалка. *Ты пойдзеш ужо?* Хлопчык. **Бабуля зачалася. Але мне вельмі, вельмі не хочацца вас пакідаць** (Г. К., 2004). Рэпліка-сцвярджэнне часам змяшчае выключна прычыну: Гарлахвацкі. *Ды вы не скромнічайце. А то я вас ведаю, вы гатовы няшком ісці пятнаццаць кіламетраў, каб толькі на рамізіку сэканоміць.* Чарнавус. *А я баяўся, што вы адмовіце.*

Гарлахвацкі. *Ну што вы!.. І Вера з вамі едзе?* Чарнаус. **Без яе мне, як без рук** (К. К.). Неабходная семантыка фарміруецца з дапамогай перамяшчэння рэплікі з перадпазіцыі ў постпазіцыю – такія прыёмы часта назіраюцца ў канструкцыях з імпліцытнай семантыкай.

Зрэдку імпліцытнае сцвярджэнне суправаджаецца *вылучальнымі адносінамі* паміж кампанентамі. Невербальная інфармацыя ў такіх канструкцыях выяўляецца з дапамогай прыватна-аперцэпцыйнай базы, што абумоўлена лексіка-семантычнай валентнасцю кампанентаў: Сын. *Тата! Значыць, я правільна дзейнічаў? З Мухамедам. За месца пад сонцам. А?* Тата. **Ва ўсякім разе – па-мужчынску**. *Трэба, каб цябе паважалі і баяліся на цябе нападаць. Сіла, брат, ёсць сіла! Яе павінны бачыць усе. Многа сілы – не трэба і розум* (А. М.). Суадносіны кампанентаў *правільна дзейнічаў – па-мужчынску* адначасова фарміруюць семантыку сцвярджэння і вылучаюць пэўны змест, значна звужаючы пасылку да лагічнага вываду.

Шырока функцыянуюць у беларускай мове канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, якія змяшчаюць *адказ з адценнем ацэнкі*. Паўнавартасць інфармацыі часта забяспечваецца з дапамогай вобразных моўных сродкаў. Параўнанне змяшчае непрамае ўказанне на колькасць аб'ектаў: Несцерга. *А што, гэты кухар быў у яго адзіны?* Аксён. **Іх там, як вуголля**. *Дачка мае адзіную, Анцю, аканом панскі забраў. Няма каму і мяхі раздуваць. Сам чый будзеш?* (Г. М.). У падобных выпадках механізм узаемадзеяння вербальнай і невербальнай інфармацыі пераўтварае імпліцытнае ў экспліцытнае.

Інтэрпрэтацыя імпліцытнай семантыкі можа ажыццяўляцца шляхам указання на прычыну: Залыгін. *Табе, балота, і наўколені ад нішто. Амаль дома. А мне не выходзіць*. Чыбук. **Да Сібіру далекавага!** *Гэты ты, не мени, кержак, спатрэбілася б* (І. М.). Указанне на прычыну выступае ў дадзеным выпадку пасылкай, на аснове якой і робіцца адпаведны вывод.

Прыватна-аперцэпцыйная база выказвання *Крыўдна – столькі гадоў, а нічога а не паспеў!* мае дастаткова шырокі дыяпазон значэнняў. Зыходным, безумоўна, выступае прамое значэнне. Аднак у прыведзеным тэксце семантыка выказвання звужаецца да прэскага сцвярджэння з адценнем ацэнкі: Зязюля. *Ты тут ні пры чым. За ўсё адкажу сам*. Бондар. *Хіба я пра гэта? Не маглі без парторга! Паруй энне*. Бондар. *А што прапануеш – брыгадзірам?* Зязюля. *Яшчэ адзін! Скажы партыі ведаеш?* Зязюля. **Крыўдна – столькі гадоў, а нічога а не паспеў!** Бондар. *Гэта ты не паспеў? Давай рыхтавацца да сходу. Пяць, факты... Людзі выступаць...* (А. Д.).

Другасны сэнс канструкцыі часам фарміруецца на аснове сінтаксічнай карэляцыі паміж кампанентамі тэксту. У такіх выпадках ацэнка сітуацыі перамяшчаецца на першы план: Інга (дакорліва). *Я аперырую з чацвёртага курса... Колькі драматызму ў музыцы...* Аскольд. **Дзіўна, студэнтка шостага курса... Без пяці мінут урач...** (А. Д.).

Сцвярджальная інфармацыя з адценнем ацэнкі фарміруецца ў выніку кампазіцыйна-зместавага пераразмеркавання, што прыводзіць да ўтварэння

канструкцый з дэнататыўна неізаморфнай структурай. Сродкамі фарміравання семантычнага адцення ацэнчанасці ў названых канструкцыях выступаюць вобразныя моўныя сродкі, семантычны дыяпазон прыватна-аперцэпцыйнай базы выказвання, сінтаксічная карэляцыя паміж кампанентамі тэксту, анафарычная адсылка.

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай могуць змяшчаць адценне *папроку*. Адценне папроку часцей выяўляецца з асертыўнай часткі выказвання на аснове дэдуктыўнага заключэння: Гарлахвацкі. *Плётка ці праўда – прызнавайцеся*. Зёлкін. *За каго вы мяне лічыце?* (К. К.). Фонавыя веды ў падобных канструкцыях разгортваюць інфармацыю, што дае магчымасць сфарміраваць адпаведны сэнс і змясціць яго ў адной рэпліцы. Семантычная ёмістасць канструкцый дазваляе ім быць зместавым цэнтрам выказвання.

Зрэдку канструкцыі з імпліцытнай семантыкай разам са сцвярджэннем змяшчаюць адценне *ўхвалы*. Фонавыя веды пры гэтым маюць адмоўную ацэнку, імпліцытная канструкцыя адмаўляе сказанае вышэй і фарміруе новы змест: Цёця Каця. *На што вам, маладой дзяўчыне, гэтыя старыя косці спатрэбіліся?* Вера. *Косці ў яго старыя, але душа маладая*. Цёця Каця. *Хто ў боб, а хто ў гарох. Я пра тыя косці, што ў шафах* (К. К.).

Назіраюцца адзінкавыя выпадкі, калі канструкцыі з імпліцытнай семантыкай набываюць пэўнае адценне *мадальнасці*. У такім выпадку да асноўнай інфармацыі дадаецца мадальнае адценне шкадавання (у дадзеным выпадку): Адзінцоў (устаючы). *Я вельмі ўдзячны за гонар, але павінен просіць дазволу пакінуць вас...* Балугеў. *Ну што ж!* (І. М.). У падобных выпадках станючы сэнс «прабіваецца» праз прызму мадальнасці.

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай рэдка ўжываюцца як канстатацыя станючага адказу. Мэтай выкарыстання канструкцыі з імпліцытнай семантыкай часцей з'яўляецца кагнітыўнае ўздзеянне на рэцыпіента. Таму падтэкст канструкцый часта змяшчае *эмацыянальную ацэнку* сітуацыі.

Імпліцытная семантыка ўяўляе сабой глыбінны пласт мовы, дзе назіраецца асіметрыя паміж планам выражэння і планам зместу: Дзяцел. *Набраўся, як падэшва. Плявузгаеш!.. Чыбук. Узяў у горла. Бо свята – трапіў у тыл!* Залыгін. *Каб не ўгаварыў я напроль, было б табе свята, на губе!* Чыбук. *Напалохаў, кержак, кізу напустаю!* (І. М.). Ацэнка сітуацыі, змешчаная ў рэпліцы, дазваляе зрабіць лагічнае і сэнсавое выдзяленне сказа з імпліцытнай семантыкай. Гэта стрыяе адэкватнаму ўспрыманню скрытага сэнсу суб'яднікам.

Экспліцытны сэнс часам супрацьпастаўляецца імпліцытнаму – канструкцыя не змяшчае ніводнай лексемы з указаннем на скрыты сэнс. Пры гэтым значэнне выводзіцца на аснове лагічнай аперацыі, утвараецца ланцужок пасылка – вывад: Вераб'ёў. *Санаторый у калгасе! Ён вельмі вам патрэбны?* Зязюля. *Здароўе народа – вышэй за ўсё*. Вераб'ёў. *Не дасць ён здароўя – саматужніцтва! Раёну давялі такі план на малаку!.. А ён задумаў – басейн на 50 метраў! Палац з зямлі садамі!.. Ці не занадта рана?* (А. Д.). У якасці

пасылкі ў дадзеным кантэксце выступае рэпліка *Санаторый у калгасе! Ён вельмі вам патрэбны?*, у якасці адказу *Здароўе народа – вышэй за ўсё*. На аснове адказу робіцца лагічны вывад з адпаведнай семантыкай.

Універсальнасць катэгорыі імпліцытнасці заключаецца ў неадпаведнасці з планам выражэння і зместу. Канструкцыя можа мець дадатковае семантычнае адценне пабуджэння: *Хлопчык. Бедны Хохлік. Ён выратаваў нам жыццё, а сам...* Купалка. *Ты забыўся пра жывую ваду*. (Пырскае на Хохліка вадой). Хохлік адкрыў вочы і сеў (Г. К., 2010). Накладванне лагічна-зместавых і эмацыянальна-пабуджальных сэнсаў надае сказу надзвычайную выразнасць і багаты змест: *Чарнабог (пацвельваецца). Не чакаў, што татка не хоча мяне прызнаць. Сыночка свайго ненагляднага. Анёлак. Ведай сваё месца, а то...* Чарнабог. *Што – «а то»?* (Рагоча.) *Ой, як я напалохаўся! Як напужаўся! А давай рукамі падужаемся. Для размінкі проста. Не хочаш?* (Г. К., 2004).

Выяўлены канструкцыі з імпліцытнай семантыкай, што змяшчаюць **адмоўны сэнс**. Канструкцыі з адмоўнай семантыкай могуць змяшчаць адценне *напроку*. У такіх канструкцыях часам выкарыстоўваюцца вобразныя моўныя сродкі – параўнанні, эпітэты, метафары і іншыя, што дае магчымасць падкрэсліць значымасць імпліцытнай інфармацыі: *Зязюля. Не хочучь жыць, як у горадзе. Вераб'ёў. Паказуха! Колькі сродкаў – на сецер*. (А. Д.). Сэнсавое адзінства тэксту дае падставы сцвярджаць аб умоўнасці падзелу на імпліцытнае і экспліцытнае.

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай змяшчаюць сэнсавую аснову, якая карэлюе са спосабам яе інтэрпрэтацыі. Канструкцыя *Трэба шукаць іншую работу* ўказвае на адмоўе і адначасова дае эмацыянальную ацэнку сітуацыі. Тлумачэнне ажыццяўляецца наступным чынам: змест сказа *Трэба шукаць іншую работу* ўскосна адмаўляе тое, што суб'ект працуе. Значыць, рэпліка атрымлівае наступную інтэрпрэтацыю: *Не, не нашу дзетак і не падлічваю. Трэба шукаць іншую работу* (Г. К., 2004).

Адмоўная інфармацыя выводзіцца шляхам лагічнай аперацыі на аснове пасылкі: *Ухватаў. Баб чужых любіш? Толькі не хлусі. Сілан. Пархвенаўна не дазваляе...* (А. М.). Канструкцыя *Пархвенаўна не дазваляе...* выступае ў якасці пасылкі, на аснове якой робіцца выснова з адмоўным значэннем – *Не*.

Пасылка ў лагічным ланцужку можа супрацьпастаўляцца семантыцы некалькіх рэплік. У такім выпадку канструкцыя выступае семантычным ядром звышфразовага адзінства. Незнаёмая жанчына. *А з прыемнай жанчынай прыемна час правесці*. Анна Паўлаўна. *Дазвольце! Але ж ён жанаты!* Незнаёмая жанчына. *Дык і што ж?* Анна Паўлаўна. *Дык у яго ж ёсць жонка. На што ж? Му нейкая Зёлкіна* (К. К.).

Назіраюцца выпадкі, калі канструкцыя ўключае ў свой змест прычыну адмоўя, якая і будзе змяшчаць імпліцытную семантыку: *Крыніца. Мы яго дагледзім – накормім, закальшам...* Вясковы бусел. *Пакуль дзіця сіратою???* *У вас свае абавязкі, у мяне – свае*. Брыдзе Гарадскі бусел з клункам. *Засопся, цяжка дыхае* (Г. К., 2010).

Асаблівай выразнасцю характарызуюцца адмоўныя канструкцыі ў *форме пытання*. Падобныя тэкставыя ўтварэнні выразна падзяляюцца на кампаненты моўнага сэнсу: Валя. *Я не хацела хмарыць сустрэчу, але калі ты так хочаш ведаць... Дзядзьку майго арыштавалі. Антона. Адзінцоў. За што? Валя. За варожую дзейнасць. Гэта ў прыгаворы напісана, а сапраўды – за агітацыю сярод салдат... Адзінцоў. Ён – бальшавік? Валя (ківае галавой). У той час, калі ён пакутуе за кратамі, мне спраўляць вяселле???!.. Адзінцоў (пасля паўзы). Усё не, я думаю, гэта не прычына адкладваць (І. М.). У дадзеным тэксце назіраецца выразны падзел на моўны змест выказвання, адмоўе тут суправаджаецца яркай эмацыянальнай афарбоўкай.*

У якасці фонавых ведаў можа выкарыстоўвацца кантэкст, прычым як перадпазіцыйны, так і постпазіцыйны ў дачыненні да ядзернага сказа: Зёлкін. *Што ж вы... не хочаце, каб я паціснуў (падкрэслена) вашу чэсную руку?* Вера (спыняецца). *Падслухоўвалі?* Зёлкін. *А хіба ў вас сакрэты якія-небудзь з Чарнавусам? Я і не ведаў, што вы выбралі сабе такую давераную асобу.* Вера. *Ці не парайце мне вас выбраць!* Зёлкін. *Гэта справа вашага густу і... партыйнага сумлення.* Вера. *Вось як!* (К. К.). Адмоўнае значэнне канструкцыі *Падслухоўвалі?* фарміруецца на аснове ўзаемадзеяння з базавай Зёлкін. *А хіба ў вас сакрэты якія-небудзь з Чарнавусам? Я і не ведаў, што вы выбралі сабе такую давераную асобу*, якая знаходзіцца ў постпазіцыі да імплікацыі. Такія выпадкі дастаткова часта назіраюцца ў драматургічных творах, што тлумачыцца сэнсава-структурнай еднасцю тэксту незалежна ад сінтаксічнай пазіцыі канструкцыі.

Кампанентамі сэнсу могуць быць прагматычныя элементы дыскурсу: Гарлахвацкі. *Харошая дзяўчына гэта Верачка.* Чарнавус. *Слыўная дзяўчына. Я проста рад, што маю такую памочніцу.* Гарлахвацкі. *Глядзіце, Аляксандр Пятровіч, не закахайцеся. А то вы – цаца цаца, ды ў кішэнь.* Чарнавус. *Што вы, баценька! Куды мне, старому!* (К. К.) Элементы дыскурсу змяшчаюць характарыстыку аб'екта, што падвядзіць чытача да ўспрымання імпліцытнай інфармацыі канструкцыі: Чарнавус. *Што вы, баценька! Куды мне, старому!*

У драматургічных творах намі вылучаны наступныя тыпы канструкцый з імпліцытнай семантыкай – сцвярдзальны і адмоўны. **Сцвярдзальны** тып канструкцый з імпліцытнай семантыкай мае значны паводле колькасці кампанентаў відавы клас, які ўключае ўсе магчымыя адценні значэння.

Найбольш распаўсюджанымі з'яўляюцца канструкцыі са значэннем сцвярдзальнага адказу. Камплектарную функцыю пры фарміраванні імпліцытнай семантыкі выконваюць логіка-семантычныя адносіны паміж адзінкамі звышфразавога адзіноства. Невербальную інфармацыю змяшчаюць розныя паводле зместу рэплікі, а таксама ўскоснае ўказанне на прычыну.

Сцвярджанне з вылучальна-абмежавальнымі адносінамі характарызуецца наяўнасцю вылучальных адносін паміж кампанентамі. Імплікацыя сэнсу з адценнем вылучэння выяўляецца выключна з дапамогай прыватна-

аперцэпцыйнай базы і на аснове моўных уласцівасцей вербальных кампанентаў, што значна звужае пасылку да лагічнага вываду.

У канструкцыях з адценнем ацэнкі часта выкарыстоўваюцца параўнанні, у якіх ацэнка сітуацыі фарміруецца шляхам указання на колькасць аб'ектаў, прычыну ўзнікнення сітуацыі, вынік сітуацыі. Зыходнай пры фарміраванні імпліцытнай семантыкі ў такіх канструкцыях выступае прыватна-аперцэпцыйная база выказвання, сінтаксічная карэляцыя паміж кампанентамі тэксту (калі ацэнка сітуацыі выступае дамінуючай), таксама сродкі анафарычнай адсылкі (указальныя словы *гэта, тое* і інш.).

У сцвярдзальных канструкцыях з адценнем папроку імпліцытны сэнс выяўляецца з асертыўнай часткі выказвання на аснове дэдуктыўнага заключэння і з дапамогай фонавых ведаў.

Сэнсавае адценне ўхвалы фарміруецца ў канструкцыях на аснове пераўтварэння фонавай адмоўнай ацэнкі ў імпліцытную станоўчую. Станоўчы імпліцытны змест часам суправаджаецца адценнем эмацыянальнасці. Такія канструкцыі выкарыстоўваюцца з мэтай кагнітыўнага ўздзеяння на рэцыпіента, ажыццяўленне якога магчыма пры ўмове актуальнасці інфармацыі для адрасата.

Імпліцытная семантыка можа змяшчаць адценне пабуджэння. Падобнае адценне фарміруецца з дапамогай накладвання лагічна-зместавых і эмацыянальна-пабудзальных сэнсаў, а гэта надае сказу надзвычайную выразнасць і багаты змест. Намі зафіксаваны выпадкі, калі сцвярдзальны адказ мае форму пытання. Падобныя рэплікі могуць абмяжоўваць сферу распаўсюджвання дзеяння, спосаб яго ажыццяўлення. Названыя рэплікі ўжываюцца ў перад- і постпазіцыі да фонавых ведаў.

Імпліцытныя канструкцыі са значэннем адмоўнага адказа шырока функцыянуюць у беларускай мове. Фонавымі ведамі ў такіх канструкцыях часцей выступае кантэкст.

Імпліцытная семантыка з адценнем ацэнкі фарміруецца на аснове неадназначнасці і двухпланавасці фразалагічна звязаных канструкцый. Канструкцыі з адценнем папроку з'яўляюцца вобразнымі моўнымі сродкамі – параўнанні, эпітэты, метафары. Значэнне папроку ў адрозненне ад іншых семантычных адценняў фарміруецца на аснове сэнсавай еднасці звышфразавыя адзінства.

У канструкцыях з імпліцытнай семантыкай з адценнем эмацыянальнасці ў большай ступені (у адрозненне ад іншых відаў) назіраецца карэляцыя з сэнсавай сэнсавай фонавых ведаў. У якасці пасылкі часцей выкарыстоўваюцца сказы са значэннем прычыны. Выразны падзел тэксту на імпліцытны і экспліцытны сэнс назіраецца ў адмоўных канструкцыях, што маюць форму пытання. Ядзерныя канструкцыі выражаюць структурна асіметрычную інфармацыю. У якасці фонавых ведаў у аналізуемых канструкцыях выкарыстоўваецца кантэкст, прычым часта – постпазіцыйны, што з'яўляецца характэрнай іх асаблівасцю.

Спіс скарачэнняў

А. Д. – Дзялендзік, А. А. П'есы / А. А. Дзялендзік. – Мінск : Маст. літ., 1985. – С. 47–104, 118–175; **Г. К., 2004** – Каржанеўская, Г. А. На сцэне дня / Г. А. Каржанеўская. – Мінск : Беларус. дзярж. ін-т праблем культуры, 2004. – 183 с.; **Г. К., 2010** – Каржанеўская, Г. А. Не можа быць / Г. А. Каржанеўская. – Мінск : Ковчег, 2010. – 77 с.; **К. К.** – Крапіва, К. Хто смяецца апошні / К. Крапіва. – Мінск : Маст. літ., 2010. – 186 с.; **А. М.** – Макаёнак, А. Я. П'есы / А. Я. Макаёнак. – Мінск : Маст. літ., 2009. – С. 54–101, 212–274; **Г. М.** – Марчук, Г. В. Новыя прыгоды Несцеркі / Г. В. Марчук // Казкі, п'есы, навелы. – Мінск : Беларусь, 2009. – С. 38–132; **І. М.** – Мележ, І. П. Збор твораў : у 10 т. / І. П. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1979–1985.

Літаратура

1. Всеволодова, М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – С. 3–4.
2. Иванов, В. В. Лингвистика третьего тысячелетия: вопросы к будущему / В. В. Иванов. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 280 с.
3. Зализняк, А. А. Отражение национального характера в лексике русского языка / А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев // Ключевые идеи русской языковой картины мира : сб. ст. – М., 2005. – С. 322.
4. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова // Роль языка в познании мира. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 306.
5. Дегтярева, М. В. Частеречный статус предикатива : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / М. В. Дегтярёва. – М. : Изд-во МГУ, 2007. – 46 с.
6. Ермакова, О. П. Взаимодействие двух систем частей речи (местоименной и знаменательной) при образовании составных номинаций / О. П. Ермакова // *Slowotwórstwo a inne sposoby nómínacjii*. – Katowice : Wyd. Gromie, 2000. – С. 147–152.
7. Кобозева, И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 350 с.
8. Кронгауз, М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – 356 с.
9. Левонтина, И. Б. Малоизученные единицы со значением незаданности критериев выбора в русском языке / И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка. – М. : Индрик, 2005. – 6/2 с.
10. Шмелёв, А. Д. Параметры количественной оценки в естественном языке / А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2005. – С. 511–521.
11. Пирс, Ч. С. Логические основания теории знаков / Ч. С. Пирс. – СПб. : Алетейя, 2000. – 352 с.
12. Столетова, Е. К. Показатели неочной номинации в современном русском языке (группа в каком-то смысле, в искомом смысле, в определенном смысле, в известном смысле) / Е. К. Столетова // *Голова молодых ученых : сб. тр.* – Екатеринбург, 2004. – Вып. 15. – С. 130–145.
13. Янко, Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Т. Е. Янко. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 384 с.
14. Хааг, Э. Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке / Э. Хааг. – Тарту : Ülikooli, 2004. – 162 с.
15. Шведова, Н. Ю. Русский язык. Избранные работы / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 2005. – 243 с.
16. Хааг, Э. Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке. – С. 105.

17. Федорова, О. В. Интродуктивная референция имени в безартиклевых языках / О. В. Федорова // Вопросы языкознания. – 1999. – № 2. – С. 187–198.
18. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик. – СПб. : Алетейя, 2003. – 275 с.
19. Bhat, D. N. Sh. Pronouns. A Cross-Linguistic Study / D. N. Bhat. – Oxford : Univ. Press, 2004. – 165 с.
20. Dirven, R. Cognitive Linguistics / R. Dirven. – Duisburg : Gerhard Mercator Univ., 2000. – 183 с.
21. Haspelmath, M. Why is grammaticalization irreversible? / M. Haspelmath // Linguistics. – 1999. – 37–6. – С. 1043–1068.
22. Horn, L. R. Pick a theory (not just any theory): Indiscriminatives and the free-choice indefinite / L. R. Horn // Studies in Negation and Polarity, L. Horn & Y. Kato, eds. – Oxford : Univ. Press, 2004. – С. 125–167.

Summary

The article describes the constructions with implicit semantics in the syntactic system of the Belarusian language. The main concepts of the category of implicitness in modern linguistics are analyzed, including the studies of M. V. Vsevolodova, A. A. Zaliznyak, A. S. Kubryakova, N. Yu. Shvedova, E. Haag, D. Bat and others. The following types of constructions with implicit semantics have been identified and classified: affirmative and negative ones. Within each type, a specific class of sentences is defined: the affirmative type includes species with intensifying relations, with a shade of evaluativity, reproach, praise, modality, indicating the cause and conclusion.

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка*

13.07.2017 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БНПУ

ЗМЕСТ

НАВУКОВЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ

<i>Чайка Н. У.</i> Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай у беларускай мове	3
<i>Арцёмава В. А.</i> Дзеясловы перамяшчэння як актуалізатары прасторавага дэйкісу ў беларускай і англійскай мовах: параўнальна-супастаўляльны аспект	13
<i>Ялынцава І. У.</i> Італьянізмы ў дэрывацыйнай сістэме сучаснай беларускай мовы	20
<i>Кунцэвіч Л. П.</i> Аб асобных крыніцах Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак	30
<i>Шакун Н. С.</i> Пра адзін царкоўнаславянскізм у беларускіх дыялектах.	36
<i>Фурс В. У.</i> Рэалізацыя некаторых паказальнікаў канфесійнага стылю ў сучасных беларускіх перакладах Евангелля	41
<i>Алексяевіч Г. В.</i> Рэлігійная лексіка чэшска-польскага паходжання ў беларускай мове	50
<i>Варонька К. П.</i> Лексіка-семантычныя пераўтварэнні ў мове выданняў Ф. Скарыны	60
<i>Аліферчык Т. М.</i> Некаторыя праблемы беларускай анамастычнай тэрміналогіі	65
<i>Гуль М. У.</i> Асаблівасці адаптацыі англіцызмаў у філасофска-сацыялагічнай тэрміналогіі	74
<i>Саўчук Т. М.</i> Прагматычны патэнцыял аналогіі ў аргументатыўным дыскурсе (на матэрыяле беларуска- і рускамоўных артыкулаў па гуманітарыстыцы)	82
<i>Старасценка Т. Я.</i> Маркёры знешняй дыялагізацыі мастацкага дыскурсу	92
<i>Бялова К. А.</i> Фарміраванне ўласнай манеры пісьма пры камунікацыі ў беларускім інтэрнэт-сегменце	98
<i>Сяргеева А. М.</i> Спосабы выражэння адвэрбіяльнай інтэнсіўнасці ў сучаснай беларускай мове	107
<i>Варановіч В. В.</i> Сказы з апісальнымі прэдыкатамі: трансфармацыйны аналіз і апрацоўка ў сістэме аўтаматычнага сінтэзу	117
<i>Латушка Г. П.</i> Дадатковыя значэнні сінтаксічна нячленнага выказвання ў драматургічных тэкстах	125

ЭТЫМАЛАГІЧНЫЯ БАГАТКІ

Беларускі наватвор <i>агмень</i> (Г. А. Цыхун)	135
Беларускае <i>струмель</i> (М. Бура)	136

ХІСТЫКА

Памяці Аляксандра Антонавіча Крывіцкага (В. М. Курцова)	138
Рэспубліканская навуковая канферэнцыя «Параўнанне сістэм беларускай і рускай моў і даследаванне асаблівасцей іх функцыянавання ў сучасным грамадстве» (А. Г. Ванкевіч)	147

РЭЦЭНЗІІ

Лопатин В. В., Улуханов И. С. Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка. – М.: Изд. центр «Азбуковник», 2016. – 812 с. (І. У. Ялынцава)	151
---	-----